

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XVI

Neşir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XVI

Sahibi: **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail ÖZDOĞAN

Tel.: (0212) 518 26 09

Yazı İşleri Sorumlusu: Nejat GÖYÜNÇ

Adres: İmam Hüsnü Çıkmazı 35/3, 81130 Üsküdar - İST.

Tel.: (0216) 333 91 16

Dizgi: İlhami SORKUN

Tel.: (0212) 511 04 26 - 62

Basıldığı Yer: **FATİH OFSET**

Tel.: (0212) 501 28 23

Adres: **ENDERUN KİTABEVİ**, Beyaz Saray No. 46, 34490 Beyazıt - İST.

TAHRİR DEFTERLERİNDE GEÇEN DEYİMLER

Zeki ARIKAN

Osmanlı tahrir defterleri ve bunların ayrılmaz bir parçasını oluşturan kanunnamelerde geçen bir çok deyimın anlamını kavramak oldukça zor, kimi zaman da neredeyse olanaksızdır. Oysa bu metinlerin değerlendirilmesi, açıklanması, ortaya çıkan sorunların çözülmesi bu deyimlerin anlamını bilmeye bağlıdır. Osmanlıca sözlükler, bu deyimlerin çoğunun karşılığını vermediği gibi, kimi deyimler için yapılan açıklamalar da yetersiz kalmaktadır. Acaba bunun nedeni nedir? Bu deyimlerin kaynağını Osmanlı'dan yüzlerce yıl önceye giden bir sosyal, siyasal ve ekonomik yapıdan alması, güçlüğün ana nedenlerini oluşturmaktadır. Daha önce Barkan tarafından dile getirildiği gibi, İmparatorluğun kurulup yayıldığı anlarda eski devletlerden kalan "örf ve âdetler", Osmanlı kanunnamelerinin oluşmasında özel bir yer tutmuştur.¹ Fetihten hemen sonra yapılan

1. Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul, 1943, I. *Kanunlar*, LXIX-LXXII. Osmanlı kanunnamelerinin sistemli bir sınıflandırılması için bk. Heath W. Lowry, "The Ottoman liva Kanunnames contained in Defter-i Hakani", *Osmanlı Araştırmaları*, II(1981), 43-74. Bizans sosyal ve ekonomik düzeniyle bağlantısı için krş. J. Christos Alexander, *Toward a History of Post-Byzantine Greek Lands, circa 1500-circa 1600*, Athens, 1985.

sayımlar² ve düzenlenen kanunnamelerde, o ülkelerde eskiden beri yürürlükte olan örf, âdet ve kanunların da göz önünde bulundurulduğunu gösteren pek çok kayıt bulunmaktadır. Özellikle bir kısım Türk ve İslâm devletlerinde Osmanlı İmparatorluğu'na katılan topraklarda geçerli olan eski kanunların, hiç değiştirilmesine gerek kalmadan adlarıyla birlikte alınıp uygulandığı görülmektedir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan,³ Mısır Sultanı Kayıtbay, Dulkadıroğlu Alaüddeve'nin yanında, bir takım Arap ve Acem kanunlarının da aynen alınıp yürürlükte bırakıldığını, kimi zaman da bu yasalarda görülen bid'atlerin ref' edilmiş olduğunu görüyoruz⁴.

Öte yandan Nicoara Beldiceanu'nun yayınladığı *Kitab-ı Kavânin-i Örfiyye-i Osmani* yani Fatih Kanunnamesi'nde yer alan çeşitli hükümlerle Anadolu Beyliklerindeki toprak düzeninde geçerli olan kurallar arasında sıkı bir ilinti bulunmaktadır⁵. Dahası, 929(1522/23) tarihli Ankara Livası Kanunnamesinde yer alan bazı yasaklarla Kırşehir'de Cacabey Camiinin kapısında bulunan 671(1272/23) tarihli kitabede zikredilen yasaklar arasında da bir bağlanı, bir benzerlik kurulabilmektedir⁶.

Öte yandan Türk ve İslâm öğeleri yanında Bizans İmparatorluğu, Adalar, Adriyatik kıyıları, Balkanlar ve Macaristan'da da Osmanlı'dan önce geçerli olan düzenin, sosyal ve ekonomik yapının

- 2 Halil İnalçık, "Ottoman methods of conquest", *Studia Islamica*, II(1954), 103-129; ayrıca bk. Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve hakana mahsus istatistik defterleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1-2(1941), 20-59,214-247.
- 3 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı devrinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Beye ait kanunlar", *Tarih Vesikaları*, I(1941, 91-106,184-197; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul, 1969, 156-168.
- 4 Barkan, *Kanunlar*, 119-124, 145-173, 181-188, 191-194.
- 5 Nicoara Beldiceanu, *Code de lois coutumières de Mehmed II. Kitab-ı Qavanin-i Örfiyye-i Osmani*, Wiesbaden, 1967; krş. Irène Beldiceanu-Steinherr, "Fiscalité et formes de possession de la terre arable dans l'Anatolie préottomane", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* (JESHO), XIX/3(1976), 234-322.
- 6 Halim Baki Kunter, "Kitabelerimiz", *Vakıflar Dergisi*, II.(1942),433. Bu Farsca İlhanlı kitabesinde "şahna vergisi, tabkur vergisi, sabun vergisi ve kuçe (?) vergisinin" ortadan kaldırıldığı ifade edilmektedir.

etkisinden de sözetmek olanaklıdır. Söz konusu bu ülkelerde yürürlükte olan ve halkın alışık olduğu örf ve âdetlerin, vergi düzeninin “ihtilâlcî” bir biçimde kaldırılmasından çekinilmiştir. Sözelimi, Macaristan’da uygulanan kanunnamelerde sık sık “*Kralları zamanında cari olan âdetleri*” yahut “*Reaya taifesi hin-i fetihde memlekette cari olagelen kral kanunu üzere...*”⁷ gibi kayıtlar, bu konuda yeterli bir fikir vermektedir. Nicoara Beldiceanu’nun açıklığa kavuşturduğu gibi, madencilikle ilgili olan ve kökleri Ortaçağ Almanya’sına giden kanunnameler olduğu gibi Türkçeye çevrilerek uygulamaya konulmuştur⁸. Aşağıda değineceğimiz gibi, Balkan kökenli (Rum, Sırp, Bulgar, Arnavut, Rumen) bir çok deyim, vergi adı, ölçü birimi vb. Osmanlı kanunnamelerinde olduğu gibi yer almış ve bunlarla ilgili uygulamalar geçerli sayılmıştır. Ancak şu noktayı da işaret etmek gerekir ki, Benjamin Arbel ve Gilles Veinstein’in Kıbrıs Kanunnamesi örneğinde kanıtladıkları gibi, önceki kuralların Osmanlı Kanunnamelerinde yer alması, eski düzenin tam bir yansıması olarak görünmemektedir⁹.

Görüldüğü gibi değişik kökenlerden gelen deyimlerin anlamını kavramak bizi her şeyden önce bir dil sorunuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bay ve Bayan Beldiceanu’nun işaret ettiği gibi Türkçe bilmek, Arapça ve Farsçaya âşinâ olmak yetmemektedir. Rumca ve Ermenice yanında Macar, Slav, Arnavut ve Rumen dilleriyle tanışmak, sorunların çözümüne önemli bir basamak oluşturmaktadır. Bu konuda Türk ve Balkan tarihçileri arasında geniş kapsamlı bir işbirliğinin zorunlu olduğunu da belirtmek gerekir.

Bu çerçeveyi çizdikten sonra tahrir defterindeki deyimlere dönüyoruz. Deyimler, her şeyden önce tapu defterlerinin başında yer alan kanunnamelerde geçmekte ve zaman zaman bunların tanımlan-

7 Gyula Kaldy-Nagy, *Kanunî Devri Budin Tahrir Defteri (1546-1562)*, 2-6.

8 Nicoara Beldiceanu, *Les Actes des premiers sultans... Règlements miniers, 1390-1512*, Paris-La Haye, 1964, II, 53-66.

9 Benjamin Arbel ve Gilles Veinstein, “La fiscalité Véneto-chypriote au miroir de la législation ottomane: le Qanunname de 1573”, *Turcica*, XVIII(1986), 7-51.

ması yoluna gidildiği görülmektedir. Kanunnamelerin dışında yer yer defter sayfalarında da açıklayıcı bilgiler verildiğini belirtmek gerekir. Ancak deyimlerin her zaman tanımlanması yoluna gidilmemektedir. Kâtiplerin özellikle yabancı kökenli deyimler açısından sık sık yanlışlıklar yaptıklarını da göz önünde bulundurmamak gerekir.

Tahrir defterlerinde geçen deyimlerin açıklanması yolunda şimdiye kadar önemli adımlar atılmıştır. Mehmet Zeki Pakalın¹⁰ ve Midhat Sertoğlu'nun¹¹ ansiklopedik sözlüklerinde dikkate değer malzeme bulunmaktadır. İslâm Ansiklopedisi'nin yeni İngilizce ve Fransızca basımında yetkili kâdemlerden çıkan maddeleri de işaret etmek gerekir. Walther Hinz'in İslâm'daki Ölçü Birimleri üzerindeki araştırması, bu alanda sistemli bir çalışmanın dikkate değer örneğini oluşturmakta ve bir kılavuz ödevi görmektedir¹².

Bay ve Bayan Beldiceanu'nun hem Anadolu ve hem Balkan ülkeleri üzerindeki çalışmalarında deyim sorununa önemli bir ağırlık verdiklerini özellikle belirtmek isteriz¹³. Halil İnalçık'ın geniş ölçüde arşiv malzemesine dayanarak yaptığı araştırmalar, bu alanda atılan ileri bir adım olarak değerlendirilmelidir¹⁴. Balkan tarihçilerinin de bu soruna araştırmalarında önemli bir yer verdiklerini vurgulamak gerekir. Mantran ve Sauvaget, vaktiyle Suriye ile ilgili kanunnameleri yayınlarken, ortaya çıkan deyimlerin açıklanması yolunda yoğun bir çaba harcamışlardır¹⁵.

10 *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1946-1950, 3 cilt.

11 *Osmanlı Tarih Lügati*², 1986; Ayrıca bk. Kâmil Kepeci. *Tarih Lügati*, İstanbul 1952.

12 W. Hinz, *İslamische Masse und Gewichte, ungerechnet ins metrische system*, Leiden, 1955; Türkçe çevirisi Acar Sevim, "İslâm'da Ölçü Sistemleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, V(1990), Ayrıbasım. Ayrıca bk. Paul Wittek, "Ankara'da bir İlhani Kitabesi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I(1931), 160-164; W. Hinz, "Steuerinschriften aus dem mittelalterlichen Vorderen Orient. Ortaçağ Yakın Şarkına ait vergi kitabeleri" (çev. F. İşiltan), *Belleten*, 52(1949), 745-793.

13 Her iki araştırmacının bütün çalışmalarında deyimlerin açıklanmasına önemli bir yer verildiğini görüyoruz.

14 Halil İnalçık, "Introduction to Ottoman metrology", *Turcica*, XV(1983), 311-348.

15 Robert Mantran ve Jean Sauvaget, *Réglements fiscaux ottomans. Les provinces syriennes*. Beyrouth, 1951; Krş. W.-D- Hütteroth ve Kamal Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the late 16 th century*, Erlangen, 1977.

Şu noktayı da belirtmenin yerinde olacağı kanısındayız. Uzunluk, ağırlık, hacim vb. ölçülerinde Cumhuriyet döneminde ulusal ve uluslararası düzeyde tam bir standartlaşma sağlanmış bulunmaktadır. Ancak halk arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerde, özellikle kırsal kesimde eski alışkanlık ve uygulamaların devam ettiğini gösteren kanıtlar da yok değildir. Bu konuda elimizde en sağlam kaynak, Türkiye’de halk ağzından yapılan derlemelerin sözlüğüdür. Bu derlemeler bile bir takım ölçülerin yöreden yöreye nasıl değiştiğini açıkça ortaya koymakta ve Derleme Sözlüğü’nde geçen deyimler tarihsel bir birikimi yansıtmaktadır. Derleme Sözlüğü’nden yola çıkarak geriye doğru yapılacak araştırmalar, günümüzde de yaşamakta olan, sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak hâlâ kullanılan bu deyimlerin kökenine inilmesini kolaylaştıracaktır ¹⁶.

Tahrir defterlerinde geçen deyimler, sosyal, ekonomik, hukuk ve idari yapı ile vergi düzeninin geniş bir alanını ilgilendirmektedir. Bu deyimleri kabaca bir kaç başlık altında toplamak ve bu bağlamda incelemek yerinde olacaktır:

1. Reayanın statüsü ve vergilerle ilgili deyimler
  2. Askeri sınıf ve muaflarla ilgili deyimler
  3. Ağırlık, uzunluk, hacim ve alan ölçüleriyle ilgili deyimler
  4. Para ekonomisi ve ticari hayatla ilgili deyimler
  5. Teknik ve askeri deyimler
  6. Hukukî ve idarî yapıyla ilgili deyimler
- Şimdi bunlarla ilgili kısa bilgiler verelim.

¹⁶ Türk Dil Kurumu, *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara, 1969-1982, 12 cilt. Doğum yerim olan Uluyamaç köyünde (Ilıç-Erzincan) batman, okka, harar, yük, tay, kalbur (halbur), godik (bir gaz tenekesine eşit hacim ölçüsü), arşın, endaze ve daha pek çok ölçünün kullanıldığını anımsıyorum.

1. Reaya'nın statüsü ile ilgili deyimler

Osmanlı İmparatorluğu'nda çiftçi sınıfları genellikle reaya adı altında toplanırdı. Çiftçiler bir sipahinin ya da bir vakfın yazılı raiyeti durumunda idiler. Reayanın ödediği vergi, tasarruf ettiği toprak miktarıyla orantılıdır. Tam çift tasarruf eden bir çiftçi, hanedir ¹⁷. Nefer, bennak, mücerret hanenin değişik bir ifadesidir. Gayrimüslim dul, bive ¹⁸ olarak tanımlanır. Çiftlik karşılığı olarak Balkanlarda *baştina* sözü de kullanılmaktadır. Trabzon'da da *baştina* sözüne rastlanılmaktadır ¹⁹. Bennak; çiftli bennak, caba bennak, göçer bennak gibi değişik gruplar adı altında toplanmaktadır. Öteden beri kökeni konusunda oldukça tartışmalar yapılmış olan bennak/benlak deyimini, Beldiceanu'nun çabalarıyla son yıllarda aydınlığa kavuşturulmuştur ²⁰. Aynı şekilde ortak, ortakçı, ortakçı kul, sürgün, yörük, eflak, haymana ²¹ gibi bir çok deyim reayanın statüsünü belirlemektedir.

Reaya, sipahisine bir takım "feodal" nitelikte hizmetlerle bağlı bulunduğu gibi, bu hizmetlere ve topraktan elde ettiği ürüne göre de ödediği vergiler önemli bir araştırma konusudur. Herşeyden önce topraktan elde edilen ürünlerden alınan öşür ²², yöreden yöreye değişmektedir. Öşür üzerine eklenen salarlık, ayrı bir vergi çeşididir. Öşür yerine birçok yerde götürü bir vergi alınmakta, buna behre ²³

17 Nejat Göyünç, "Hane' deyimini hakkında", *Tarih Dergisi*, 32(1979), 331-348.

18 Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara, 1954. Reayanın sipahiye ödediği vergiler için bk. Aynı yazar "Osmanlılarda raiyyet rüsumu", *Bellekten*, 92(1959), 575-610.

19 Nicoara Beldiceanu ve P.Ş. Nasturel, "Biens du monastère Sainte-Sophie de Trébizonde dans plusieurs bandons du pays à la charnière de la conquête", *Byzantion*, LX(1990), 7, 15, 29.

20 Nicoara Beldiceanu ve Petre Ş. Nasturel "Droits sur la terre de labour dans les Balkans et Anatolie à l'époque ottomane (XIV-XVIe siècles)", *Südost Forschungen*, 96-105.

21 Bütün bu deyimler için bk. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi. Toplu Eserleri*, I, İstanbul, 1980, 575-798.

22 Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarında Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964, 51-56.

23 Nicoara Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman (dèbut XIVe-dèbut XVIe siècle)*, Wiesbaden, 1980, 62.

denilmektedir. Örfi vergiler, reaya-sipahi ilişkilerine geniş ölçüde ışık tutmaktadır. Doğu Anadolu'nun bir çok yerinde daha önce alınan bir çok vergi ve resimlerin Osmanlı yönetiminin başlangıcında olduğu gibi yürürlükte bırakıldığını görüyoruz. Şahneği, naibcek, valicek, ırgadiye, tütüncek, timürcek, divancek ²⁴ vb. bunlar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Macaristan'da ise resm-i kapu adı altında bir resim alınıyordu.

2. Askeri sınıf ve muaflarla ilgili deyimler

Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri sınıf ve muafiyet kavramlarının çok geniş olduğunu belirtmek gerekir. Askeri sınıfın her türlü vergi, resim ve avarızdan muaf tutulduklarını biliyoruz. Bu muafiyetin askeri sınıf mensuplarının akrabalarını kapsayacak şekilde genişletildiği anlaşılmaktadır ²⁵. Bunun dışında şu ya da bu hizmetten dolayı avarızdan ya da bunun türevleri olan salgun, cerahor, hisar yapımından muaf tutulanlar da vardır ²⁶. Ayrıca bazı örfi vergilerden muaf tutulanlar da bulunuyordu. Tahrir defterleri bu konuda bize yığınla malzeme vermekte ve kimlerin hangi nedenlerden ötürü muaf tutulduğunu ayrıntılı olarak belirtmektedir. Bu konuda gerek askeri sınıfı gerek muafı ilgilendiren pek çok deyim de karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli dinsel hizmetleri yerine getirenler büyük bir çoğunluk oluşturmaktadır. Yayalar, müsellemler, yamaklar, derbendçiler, şahinciler, doğancılar, çakırcılar, madenciler, tuzcular, çeltikçiler ²⁷ bu bağlamda ele alınabilir. Muafiyet kavramı yalnız müslüman reayaya özgü değildi. Gayrimüslim reayanın da bir takım hizmetler

24 Barkan, *Kanunlar*; indeks.

25 Ömer Lütfi Barkan, "Edirne askerî kassamına ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6(1966), 7-9.

26 Ömer Lütfi Barkan, "Avarız", *İslam Ansiklopedisi*; II, 13-19.

27 Halil İnalçık, "Rice cultivation and the çeltükçü Reaya system in the Ottoman Empire", *Turcica*, XIV(1982), 69-141; M.L. Venzke, "Rice cultivation in the plain of Antioch in the 16 th century: The Ottoman fiscal practice", *Archivum Ottomanicum*, XII(1987-1992), 175-276.

karşılığında avarızdan ya da değişik vergilerden muaf tutuldukları görülmektedir. Sözelimi II. Bayezid zamanında 5 gayrimüslim reaya, Eğridir Camiinin karını küremek karşılığında avarızdan muaf tutulmuştu²⁸. Van'da da şehrin hristiyan halkından bir kısmı kale burçlarına yağın karları küremek karşılığı avarızdan muaf idiler²⁹. Adana yöresinde de bazı kale hizmetleri ile yükümlü ermeniler avarızdan muaftırlar³⁰. Antalya'da ise 100 hane Rum, liman hizmetiyle görevlendirildiği için avarızdan muaf tutulmuştu. Evliya Çelebi'de görülen bu kaydı tahrir defterleri doğrulamaktadır³¹.

3. Ağırlık, uzunluk, hacim ve alan ölçüleriyle ilgili deyimler

Tahrir defterlerinin ortaya koyduğu karmaşık sorunlardan biri de her türlü uzunluk, ağırlık, hacim ve alan ölçüleriyle ilgili deyimlerin açıklığa kavuşturulmasıdır. Osmanlı ölçü birimlerinin kaynağı Türk ve İslâm Dünyasındaki ölçülerle yerel ve geleneksel uygulamalara dayanmaktadır. Sözelimi Orta Asya kökenli arşın, batman gibi deyimler, kanunnamelerde ve tahrir defterlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Yine bu defter ve kanunnamelerde geçen *endaze*, *yük*, *karış*, *burma*, *denk*, *çuval*, *harar* deyimleri bugün Anadolu'nun birçok yerlerinde geçerliliğini korumaktadır³². Batman sözüne Uygarca metinlerde bile rastlanılmaktadır³³. Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lugati't Türk* adlı eserinde geçen kulaç, karış³⁴ gibi ölçüler bugün bile varlığını sürdürmektedir. Mazandaranî'nin *Risale-i Felekiyye*³⁵

28 Zeki Arkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir, 1988, 141.

29 Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983, S. 52 (Mühimme Defteri, 6, s. 464'den naklen).

30 N. Göyünç, *aynı eser*, s.51 (BOA,TD 998, s. 383'den naklen)

31 Zeki Arkan, "Evliya Çelebi'nin Elmalı-Alanya Yolculuğu", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(1988), 207-208.

32 Krş. not 16.

33 Halil İnalçık, "Introduction...", göst. yer.

34 *Divan-ı Lugat-it-Türk Tercemesi*², Ankara, 1985, I,358, III, 335.

35 Abdullah b. Muhammed b. Kiya el-Mazendarani, *Die Risale-ye Falakiyya* (yay. W. Hinz), Wiesbaden, 1952.

ve İmad es Seravi'nin ³⁶ *Câmiü'l Hesap* başlıklı eserlerinden anlaşıldığı gibi Osmanlı mali işlemlerinde ve ölçü birimlerinde İlhanlı etkisinden de söz edilebilmektedir ³⁷.

Öte yandan okka ³⁸, dirhem, lidre (100) dirhem, men, batman gibi ölçülerin XIV. yüzyıl başlarından itibaren Anadolu'da kullanıldığına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Aynı yüzyılda Osmanlıların Balkan yarımadasında yayılmaları sırasında yerel ölçülerin de olduğu gibi alınıp kullanıldığını defter kayıtları ortaya koymaktadır. Ancak, yukarıda değindiğimiz gibi, Balkan kökenli ölçülerin yazılmasında ve tanımlanmasında defter kâtipleri birçok yanlışlıklar yapmışlardır. Dikkati çeken bir başka nokta da Balkan kökenli olan bir çok deyimın Anadolu'ya geçip burada kullanılmış olmasıdır. Sözeğlimi XV. yüzyılda çabur/çobor sözüne 1455 tarihli Vilk sancağı muassalında rastlanmaktadır. Bu deyim, sıvı maddeler için kullanılan bir ölçüyü ifade etmektedir. Kemah Kanunnamesinde sabur şeklinde geçmektedir. Kelime Sırpçadır. Bugün, çıbır şeklinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde fıçı anlamında kullanılmaktadır ³⁹. Yine ilk Osmanlı tahrir defterlerinde lukna sözü görülmektedir. Bu söz, Hersek'te ve Sırbistan'ın kuzeyinde tahıl ölçümünde kullanılan bir birimdir. 1467'de 1 lukna 4 Edirne kilesine eşittir ⁴⁰. Yine Ortaçağ

36 Nejat Göyünç, "İmad-es-Seravi ve eseri", *Tarih Dergisi*, 20(1965), 73-86.

37 Nejat Göyünç, "Osmanlı maliyesinde İlhanlı tesirleri", *Scripta Hierosolymitana*, XXXV (yayınlayanlar: Amy Singer ve Ammon Cohen), Jerusalem 1994, s. 162-166.

38 Nancy S. Pyle, "Ottoman okka weight", *Belleten*, 161 I(1977), 115-123.

39 Nicoara Beldiceanu ve Irène Beldiceanu-Steinherr, "Une mesure ottomane d'origine balkanique pour les liquides: Le çabur", *Turcica*, XIX (1987), 225-245. Fakat krş. Heath W. Lowry, "Privilege and property in Ottoman Maçuka in the opening decades of the Tourkokratia: 1461-1553", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society* (yay. A. Bryer - H.W.W. Lowry), University of Birmingham and Dumborton Oaks, 1986, 123.

40 Lokno (Osmanlı Türkçesinde Lukna) Sırbistan'da özellikle tahıl ölçüsü olarak kullanılıyordu ve bu bağlamda *kabal* da aynı anlama geliyordu. Bk. Halil İnalçık, "Yük (Hıml) in Ottoman silk trade and mining and agriculture", *Turcica*, XVI(1984), 142-143; Nicoara Beldiceanu, "Structures socio-économiques d'un village de Macédoine: Aksilopigadi/Sarmışaqlu (1464/65)", *Byzantion*, LIV(1984), 32 not 37.

Sırp ölçü sisteminde geçerli olan kabal da bir ağırlık ölçüsü olarak alınmıştır. Kabal, yük (hıml) karşılığı olarak kullanılmıştır. Kimi zaman bir yükün dört kabala eşit olduğu belirtilmektedir ⁴¹.

Hacim ölçüleri içinde kile, yöreden yöreye değişmektedir. Pegolatti, XIV. yüzyılda Güney Anadolu'da bir kilenin 1/20 moggio (mudd) olduğunu yazmaktadır ⁴². Bir İstanbul kilesi 20 okka, yani 25,656 kg.dır. Yenişehir kilesi Tırhala kilesinin iki kilesine, İstanbul kilesinin ise beş kilesine eşittir. Peçuy kilesi 32 okka idi.

Mudd, İslâmlığın ilk devirlerinden beri kullanılmaktadır. 1 mudd, Osmanlılarda 20 kiledir. Bursa muddu 112,5, Karaman muddu 69,5 litredir. Konya muddu ise Bursa muddunun iki katı idi. Yani 225 litreye eşittir ⁴³. Mudd, yöreden yöreye değil, aynı sancağın kazalarında bile değişmektedir ⁴⁴. Bunlar bize ölçü konusunun epeyce karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır.

4. Para ekonomisi ve ticari hayatla ilgili deyimler

Osmanlı timar düzeninde, vergilerin alınmasında, devlet gelir ve giderlerinin hesaplanmasında para birimi akçadır. Ancak Osmanlı yönetimi altına giren bölgelerde halkın alışık olduğu para düzeni konmuş, buna rağmen, bu paraların akçaya göre karşılıkları hesaplanarak tahrir defterlerinde belirtilmiştir. Nitekim Uzun Hasan ve Memluk Sultanlığı'nın egemen olduğu alanlarda geçerli olan tenge, karaca akça, şahruhi, Hasan Bey, eşrefi gibi para birimlerinin akçaya göre kurlarının kanunnamelerde belirtildiğini görüyoruz. Buna göre tenge 2, şahruhi 6, eşrefi 50 Osmanlı akçası karşılığıdır. Aynı

41 Halil İnalçık, "Yük (Hıml)....", göst. yer. 131-156.

42 Fr. Balducci Pegolotti, *La pratica della Mercatura* (yay. A. Evans), Cambridge Mass., 1936, 55, 57, 92.

43 Nicoara Beldiceanu, "Recherche sur la province de Qaraman au XVIe siècle. Etude et acte", *JESHO*, ayırbasım, 46, 47, 90.

44 Bu konuda sancak kanunnamelerinde pek çok örnek bulunmaktadır.

şekilde sorti, filori, penez gibi Avrupa kaynaklı para birimlerinin de kullanıldığını ve bunların karşılıklarının akça olarak gösterildiğini biliyoruz ⁴⁵.

Para sisteminin yanında ekonomik ve ticari hayatla ilgili deyimler önemli bir yer tutmaktadır. Tamga ve bacla ilgili veriler, iç ticaretin işleyişi ve örgütlenmesi açısından dikkati çekmektedir. Bu konuda hangi ürünlerin nerelerden ve hangi şehirlere geldiğine ilişkin yığınla ayrıntı bulunmaktadır. Transit ticareti açısından önemli şehir ve kasabalarla bunların güzergâhı da tespit edilebilmektedir ⁴⁶. Uzun Hasan'ın bacla ilgili olarak koyduğu hükümler Doğu Anadolu'da yürürlükte bırakılmıştır. Gerek pazar yerlerine gelip satılan gerekse transit ticareti kapsamına giren mal ve eşyanın dökümü yapılırken yığınla isim ve deyim geçmektedir.

5. Teknik ve askeri deyimler

Teknik deyimlerin tahrir defterlerinde önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Bu deyimler değirmen, tahunhane (yağ değirmeni), boyahane, mumhane gibi her türlü işletmelerle, maden ocakları, tuzla, iskele ve bunlarla ilgili söz varlığını kapsamaktadır. Tarım araç ve gereçleriyle, zirai işletmelerle ilgili teknik terimlerin de önemli bir yer tuttuğuna işaret etmek gerekir. Askeri araçların dökümü özellikle XV. yüzyıla ait defterlerde yer almaktadır ⁴⁷. Nicoara Beldiceanu, maden işletmeleriyle ilgili birçok teknik terimin kaynağını Slavca ve Almanca'dan alımını açıklığa kavuşturmuştur ⁴⁸. Göllerde, nehirlerde gemi işletmeciliği, balıkçılık ve daha pek çok alanla ilgili olarak bir çok teknik terimle karşı karşıya bulunduğumuzu belirtmek gerekir.

45 Barkan, *Kanunlar*, indeks.

46 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul, 1993,

47 Nicoara Beldiceanu, *Timar dans l'Etat ottoman*, 82-93. Ayrıca bk. *War technology and society in the Middle East* (yay. V.J. Parry ve M.R. Yapp), London, 1975.

48 Nicoara Beldiceanu, *Les Actes...*, II, 99-126.

6. Hukuki ve idari yapıyla ilgili deyimler

Gerek kanunnamelerde, gerek tahrir defterlerinde Osmanlı ceza hukukunu ilgilendiren konularda ayrıntılara yer verildiğini görüyoruz. Niçin? Çünkü çeşitli suç ve cezalar, timar düzeninde belirli bir gelir kaynağı oluşturuyordu. Bu vergiler, serbest timar sahiplerine tahsis edilmektedir. Gerek sultanlar adına düzenlenen kanunnamelerde, gerekse sancak kanunlarında cürüm ve cinayetle ilgili cezalar hakkında verilen ayrıntılar Osmanlı hukuk yapısının incelenmesi için de önemli bir malzeme oluşturmaktadır⁴⁹. Nahiye, zemet, nefis, şehir, kasaba, vb. deyimlerin incelenmesi de Osmanlı idari yapısına ışık tutmaktadır.

Sonuç

Kısaca değindiğimiz bu konular tahrir defterlerinde geçen deyimlerin açıklanmasının güçlüklerini ortaya koymaktadır. Deyimler sosyal, ekonomik, hukuksal konularla ilgili olarak çok geniş bir alanı kucaklamaktadır. Bunun yanında çoğunun kaynağı değişik dillerde yatmaktadır. Ben ve Mehdi İlhan, yayınlanmış kanunnamelerden, tahrir defterlerinden, arşiv malzemesinden yola çıkarak bu deyimlerin bir sözlüğünü yapmaya çalışıyoruz. Şimdiye kadar yapılan araştırmaların bizim için önemli birer kılavuz olduğuna şüphe yoktur. Elde ettiğimiz bulgular, düzenlediğimiz fişler bilgisayara yüklenmektedir. Çalışmamızın tam bir sonuca ulaşması ve sözlüğün ortaya çıkması için herhalde birkaç yıllık bir zamana da ihtiyaç olduğunu belirtmek gerekir. Meslektaşlarımızın çalışmaları sırasında tespit edebildikleri deyimleri bize ulaştırmaları, araştırmalarımızın çabuklaşmasına ve bir an önce sonuca ulaşmasına katkıda bulunacaktır.

49 Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (yay. V. L. Ménage), Oxford, 1973.

Ancak görevimizin kolay olmadığını da kabul etmek gerekir. Sözlerimize çalışmalarında deyimler sorunsalına önemli bir ağırlık veren Bay ve Bayan Beldiceanu'nun şu tespitiyle son veriyoruz:

“L'expérience montre qu'il ne suffit pas de connaître le Turc actuel et posséder des notions d'arabe et de persan pour oburder un texte ottoman, surtout si on travaille dans le domaine socio-économique. Posséder quelques rudiments des langues d'Europe orientale s'avère également nécessaire puisque la Porte leur a emprunté toute une terminologie technique et même institutionnelle.”⁵⁰

[Eğer sosyal ve ekonomik bir konu üzerinde çalışıyorsak, Osmanlıca bir metni incelemek için günümüz Türkçesini bilmek, Arapça ve Farsça kavramlara aşina olmak, tecrübelerin de gösterdiği gibi, yeterli değildir. Osmanlı İmparatorluğu bütün teknik ve hat-tâ kurumsal deyimleri Doğu Avrupa ülkelerinden ödünçlediği için, hiç olmazsa bu ülkelerin dilleriyle ilgili temel bilgilerin elde edilmesinin zorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır.]

50 *Turcica*, XIX, 235.